

Поглавља 11 и 12 (стр. 259–309) говоре о опсежној градитељској делатности и многостраним духовним интересовањима војсковође и државника. Наредно поглавље (стр. 310–323) допуњује слику Еугеновог духовног профила већ скицирану у претходна два, и приказује делић војсковођиног приватног живота у време када је био на врхунцу моћи.

Четрнаеста глава описује Еугенова дипломатска настојања за очување мира и за Аустрију корисних савезништава у последњих десетак година његовог живота (стр. 324–346). Претпоследње поглавље описује опадање Еугенове активности и утицаја последње године његовог живота (стр. 347–365), а завршно поглавље (стр. 366–379) представља својеврстан закључак.

Књига је илустрована са 36 репродукција Еугену савремених ликовних дела. На крају се налазе принчево породично стабло (стр. 380), хронолошка табела (стр. 381–384), библиографија (стр. 385–389), регистар имена (стр. 390–397), те карта хабзбуршких земаља у Еугеново доба (стр. 398–399).

Биографија принца Еугена од Франца Хереа представља дело за упознавање живота и дела великог војсковође и државника за све оне који о томе желе општу информацију без сувишних детаља. Иако аутор не крије симпатије за свог јунака, дело је писано објективно. Принчеве мане (колебљива лојалност на почетку каријере, хомосексуалност, нарцисоидност, осветољубивост), иако нису посебно истицане, нису ни прећутане. Хереова биографија не представља једну од оних из којих читалац стиче утисак да је описана личност живела и деловала у вакууму. Напротив, *significant others* добили су достојно место у књизи, а довољна је пажња посвећена и општим околностима у којима је принц деловао. У томе је Хере знао да нађе праву меру, предочавајући читаоцу потребне податке из политичке, економске и социјалне историје без неспретног поједностављивања, али и без расплињавања. Оно што нашем читаоцу мало недостаје у делу је обраћање веће пажње на Еугеново деловање на овим просторима: довољно опширно је приказано само Еугеново ратовање у нашим крајевима. Претпостављамо да би сличну примедбу могли да ставе и италијански, француски или холандски читаоци, али она је вероватно неизбежна у делу таквог обима и циља. Па ипак то не умањује иначе веома позитиван утисак који књига оставља. Оваква каква је, она се мирне душе може уврстити на списак обавезне литературе за студенте историје, иако не и постдипломаца који специјализују општу историју новог века.

Латишка Перовић

Др Надежда Јовановић, *Живој̄ за слободу без с̄ираха. С̄удија о живој̄у и делу др Драгољуба Јовановића*, Београд 2000, 708 стр.

Најновија књига др Надежде Јовановић *Живој̄ за слободу без с̄ираха. С̄удија о живој̄у и делу др Драгољуба Јовановића* представља изузетан догађај у историографском раду свога аутора, у научном стваралаштву Института за новију историју Србије и у српској историографији. Уверена сам да ће свако ко прочита ову опсежну књигу од 708 страница, ову књигу богатог значења и узбудљивог, антички драматичног садржаја, сматрати да ова оцена није претерана. Ипак, ја желим да је аргуентујем.

Књига долази из пера веома плодног историчара. То је десета монографија др Надежде Јовановић. Уз њу иду и две књиге грађе, које је др Надежда Јовановић приредила са др Божидаром Јакшићем и др Момчилом Исићем, и више од педесет студија и чланака, од којих се знатан број односи на живот и рад др Драгољуба Јовановића.

Личност Драгољуба Јовановића заокупљала је пажњу др Надежде Јовановић више од тридесет година. Може се рећи да су и сви њени остали радови о политичким односима у првој Југославији, о личностима које су припадале комунистичкој левици, о Народном фронту, социјалном питању у Југославији – били припрема за ову њену књигу као круну њеног веома респектабилног односа.

Таква припрема била је важан услов за висок квалитет њеног најновијег дела. Али није једини. Др Надежда Јовановић има особено место не само међу сарадницима Института за новију историју Србије него и у српској историографији. Не говорим ово само пригодно. Сматрам да њена студија о Драгољубу Јовановићу, тај најзрелији плод њеног дугог рада, обавезује да јој одамо заслужено признање. Не толико због ње, колико због нас, спремних на брзе судове, па, и то је људски, на мање или више племениту завист.

Др Надежда Јовановић је међу оним малобројним професионалцима не само у својој струци, који су без остатка одани своме позиву. Из Совјетског Савеза, у коме је завршила студије историје и стекла звање кандидата историјских наука, она је понела врхунску занатску припремљеност, чија је одлика минуциозно истраживање прошлости. За др Надежду Јовановић историографија је егзактна наука, која тежи,

пре свега, тачном утврђивању чињеница. У расправама о радовима сарадника Института, она је отворено оспоравала радове, у којима се чињенице, за то је увек употребљавала руску, етимолошку стварно праву реч, *иодгањају*, тј. дотерују, подешавају према априорним ставовима.

Др Надежди Јовановић није сметало потискивање из јавности, које је, да будем прецизна, било и последица подозрења. Она публицитет не воли, и одговарала јој је маргина на коју су је сместили. На њој је она радила, да опет употребим њен израз, *као йроклейша*, и била је, у суштини, слободна. Отварала је нове теме (масонство) и није ни у бројним радовима о Комунистичкој партији била апологета. Напротив, њени радови о Милану Горкићу, Народном фронту, земљорадничкој левици, сукобима на књижевној левици осветљавали су те феномене са свих страна. Мислим да је она тражила начин како да саопшти истине до којих је долазила, али их никад није прећуткивала.

Др Надежда Јовановић није поклоник новотарија, па ни новина у струци. Она друге није спречавала, а није ни била у ситуацији да то чини, али је сама темељно радила свој посао, и доказивала је да је сваки метод, сваки жанр у историографији, кад је истински професионалан, за професију легитиман. Она је, заправо, стално напредовала, тако да је њено најновије дело и њено најзрелије, најбоље остварење.

Биографија, лична и политичка значајних личности, веома је значајна у свим не само великим, него и иоле развијенијим историографијама. У нашој историографији биографија је занемарена. Др Надежда Јовановић је својом студијом о др Драгољубу Јовановићу показала како су велике могућности да се животом и радом једне личности осветле време, друштво, људи, менталитет. Она је писала о изузетној личности, али то јој није олакшавало посао. Напротив.

Др Надежда Јовановић није међу историчарима који придају велики значај изразу, начину саопштавања резултата својих истраживања. Остала је увек видљива језичка баријера. Али у својој најновијој књизи она је и у том погледу надмашила себе. Наравно, пред нама је живот једног ретког човека, који нас, кад склопимо страну књиге, не оставља равнодушнима, већ замишљеним не само над нашом историјом него и над неким космичким питањима. Али том нашем осећању доприноси много и биограф. Надежда Јовановић је реконструисала живот Драгољуба Јовановића до невероватних детаља, дала га на више нивоа и у мноштву нијанси: ми видимо личност, њену интимну заједницу, политичку и социјалну средину, осећамо епоху. Баш онако како је Бора Глишић написао о Драгољубу Јовановићу у његовом „Медагонима“: – „Доживљавао сам Ваше дело као нашу (балзаковску) људску комедију: колико људи, колико судбина, догађаја, колико контраста (од наших

предака до Сорбоне и робијашнице) и све то у ратовима, научном схватању и храбрости и доследности. Као велики роман стварног живота... и текућа историја.”

Сам по себи је вредан научни резултат да је у прилогу своје студије о Драгољубу Јовановићу др Надежда Јовановић дала хронолошки попис свих његових предавања, рукописне оставштине, његових објављених радова и радова о њему. Само тај преглед обухвата 42 странице књиге. Помињем то и због следећег разлога. Многи су историчари писали своја дела без апарата. Веома аналитична, Надежда Јовановић у својој студији о Драгољубу Јовановићу, за њу необичајено, изоставила апарат. Иако је то објашњиво због обима књиге, лично жалим што је њена велика студија о Драгољубу Јовановићу без апарата. Не само због тога што је познати хрватски историчар Богдан Кризман увек инсистирао на апарату: *Хоћу да проверим*, рекао је једном, већ што би апарат заокружио монументалан рад др Надежде Јовановић.

Студија др Надежде Јовановић чини част Институту за новију историју Србије, у коме је она провела читав радни век. Она је своју студију завршила после одласка у пензију: због осећања дужности које је код ње веома снажно, према Институту у чијем је пројекту била њена студија. Али, уверена сам, и због своје обузетости личношћу Драгољуба Јовановића.

Српска историографија је добила дело о човеку у чијем се животу огледа читава историја прве Југославије, и највећи део друге Југославије. Надежда Јовановић је прогоњеног и потиснутог, а често свесно потцењеног и банализованог, Драгољуба Јовановића сместила у средиште наше историјске драме и дала му место које му припада и у историјској науци.

На почетку своје студије она је поставила питање: „Ко је Драгољуб Јовановић?” И на стотинама страна, уз коришћење најразноврснијих историјских извора, експлицитно и имплицитно, одговарала на та питања. На крају је Драгољуба Јовановића сврстала међу „најистакнутије српске и југословенске интелектуалце XX века”.

Сам Драгољуб Јовановић је, на крају свог тешког животног пута, рекао: „Некада сам поштовао интелектуалце, сада их се бојим, јер умеју да буду више разорни него конструктивни, ретко су ведри, још мање знају за меру, а најмање имају доброту – те три вредности на скали до које сам дошао пред крај своје седме деценије.” И додао: „Интелигенција је гора што је народ мањи.” Није ово сазнање дошло само као резултат личног искуства. Оно има своју социјалну и националну условљеност. У нас се, нарочито у последње време, често употребљава појам *елиџа* иако би за људе који се тим појмом означавају тачније било употребити

руски појам интелигенција, или, како Солжењин каже, образовшчина. Мали српски народ, са доминацијом сиромашног и неписменог сељаштва, имао је малобројну елиту у социјалном, а нарочито у образовном и вредносном смислу. Тој мањини, која је често била трагична, а од чијег културног учинка живи српски народ, припадао је Драгољуб Јовановић. Он сам није себе видео као човека идеја, већ као реализатора, који опрезно ступа напред, али увек напредује. Ипак, његово научно, друштвено и политичко дело, открива један заокружен систем, у чијем је средишту чврсто етичко и морално језгро. Из тог језгра извео је он своју друштвену и животну филозофију, на којој је изградио чврст систем вредности, од кога је недељив његов друштвени и политички ангажман.

У његовом животу има типичних одлика за србијанског ученог човека. Пре свега, недељивост научног и политичког рада. Али он је много више посебан међу ученим Србима. Различит по темпераменту, он је и по дубини и по ширини својих мисли, способности за предвиђање, и личној унутрашњој равнотежи, упоредив са једним Стојаном Новаковићем. Та посебност је и учинила да је Драгољуб Јовановић, научник и јавни радник, али и човек од начела, био увек гоњен. У првој Југославији више пута је хапшен, а два пута суђен: 1932. и 1938. године. Био је избачен са Правног факултета, а други пут му, пред судом за Заштиту државе, није помогао ни посланички имунитет. И док је то узнемирило западноевропску јавност, посебно француску, у којој је одбранио два доктората, српска јавност, и то она интелектуална, остала је равнодушна. Његов француски професор Селестен Бугле тада је написао: „Један политички процес у Србији; професор Драгољуб Јовановић... Хоће ли Србија неразумно да се лиши ове вредности?” Његове професионалне и политичке колеге нису то осетиле као лишавање.

У другој Југославији Драгољуб Јовановић, савезник комунистичке левице, био је жртва типичног стаљинистичког процеса, који му је донео девет година робије. Био је поново избачен са Правног факултета, на који је, после искључења 1932. године, поново враћен тек 1945. године. Само је Јаша Продановић подигао глас против осуде, а једино професор Михаило Константиновић није дошао на седницу Савета Правног факултета, на којој се Драгољуб Јовановић својим колегама обратио следећим речима: „Знам ја да је овај поступак дошао као последица мојих говора у Скупштини. Биће оно што је режим одлучио да буде. Ја бих једино волео да се ви не срамотите вршећи један посао који вам не приличи. Нека ме осуди полиција, суд, ако хоће, само нека то не чине људи са којима сам сарађивао у једном узвишеном послу.” Насиље има

дугу традицију, и није само ствар у снази полиције, већ у томе да сви делују, а нарочито мисле, полицијски.

Драгољуб Јовановић је био човек од начела. Због њих је одлазио у затвор, она су га у њима не само одржала физички него подстакла да ствара, с њима се из затвора враћао непромењен, да следећи их, апсолутно лишен помисли на реванш, настави да пружа отпор насиљу.

Противник експлоатације, он је поклањао велику пажњу социјалном животу. Отуда његова брига о сељаштву, као највећем делу српског народа. У социјално анимализованом мноштву није могућа демократија, односно није зауставиво насиље. После Првог светског рата, Драгољуб Јовановић је писао: „На веома ниском нивоу су здравство, просвета, саобраћај, мада је сељак из рата изишао телесно и нервно исцрпљен... Сељак је удаљен од друштвеног живота и изван културног напретка. У земљи нико не брине о селу. Политичке странке чак и по називу земљорадничке воде 'велику државну политику' и не баве се сељачким потребама.” Зато је и сматрао да је „демократија политичких права и слобода једна груба лаж у једном народу који је неписмен, заваљан у балкански јавашлук и скоројевићки ропски дух, који не уме да ради земљу и не зна за најобичније здравствене прописе, кога сви лажу и поткрадају, за кога су закон и држава нужно зло”.

И у гледању на националне односе он је био, исто тако, противник насиља. Ретко ће се у публицистичкој историји наћи неко ко је са толико разумевања писао о Хрватима и хрватском питању. Ти његови погледи су с протоком времена постали још значајнији: они постају његов модел за однос према другом.

Није подносио „надутост политичких напредних кругова”. Јавно би, позивајући се на свог професора Слободана Јовановића, изјавио да је хрватско питање за Југославију као „оне мале температуре од којих се не умире, али које нервирају, онеспособљавају за већи и сталан напор, и могу бити пратиоци тешке и неизлечиве болести”. Хрвате, писао је, треба задовољити не само као „појединце” већ и као „друштвене групе”, „народни колектив”, „географску, историјску и националну творевину”. Југославија је за њега била ортаклук и без федерације није сматрао могућим њен опстанак. До краја живота је у Југославији налазио велику историјску тековину, и дубок српски интерес. При крају живота, након дугог робијања, живота без прихода и у федеративној социјалистичкој Југославији, у једном приватном писму је написао: „Мени многи замерāju што сам се толико заузимао за Хрвате, али ја то сматрам за добро. Људи који су живели у великим државама, као што је била Аустроугарска, па и Турска, не знају шта је била Србија пре 1912, мала, тесна, усамљена, изложена свим опасностима и протоцима. Али Србијанци, који памте ту

и такву Србију, никад у срцу не жале за њом. Сви паметни и зрели Србијанци (не кажем сви Срби) желе да се чува Југославија онаква каква је и колика је, по цену највиших жртава од стране Срба и Србијанаца.

Али федерација на националном плану није одржива без федерације на политичком плану. Отуда његова побуна против монопола Комунистичке партије, против партијске државе, која искључује други став, критику као државну победу, односно опозицију, а то значи контролу, смењивост и дељивост власти. Оно што данас изгледа далековидо за Драгољуба Јовановића је било непосредно јасно: због „политичке опресије” нова Југославија може да страда као што је стара Југославија страдала због „националне опресије”.

Студија др Надежде Јовановић о Драгољубу Јовановићу крцата је темама за нова истраживања. Она је отворила многа врата у нову историју у XX веку, и осврћући се скрупулозно на досадашњу историографију, понудила драгоцену искуство онима који су данас њени посланици, а нарочито онима који долазе. Објективност не подразумева толико храброст, колико знање, трезвеност и лично поштовање. Др Надежда Јовановић је насловила своју студију насловом који суштински обележава Драгољуба Јовановића: *Животи за слободу без страх*. Сам Драгољуб Јовановић је у нас, где је поље слободе било увек уско, био човек без страха, изнутра слободан. И као што је говорио да демократија није могућа без демократа, тако ни слобода није могућа без слободних људи, без људи лишених страха.

Један од најпознатијих савремених руских историчара и филозофа Владимир Кантор каже: „Разговори о новој 'историјској младости' никли су као резултат одсуства жеље да се зна *своја реална прошлост*, иако ружна, безбојна, али стварна прошлост. *Али историја настаје тамо где* постоји развијени и одрасли, то јест реална знања о себи и побеђивање себе.” Др Надежда Јовановић је увек доприносила тим реалним знањима о нама. Допринос који је познавању нас самих, наше стварне а не митологизоване историје, дала својом студијом о др Драгољубу Јовановићу, сажима све оне бројне доприносе, који је нису чинили атрактивним, али су је сигурно водили ка овом великом, неспорном и незаобилазном личном доприносу.

Недељко Радосављевић

Драгиша Милосављевић, *Осаћански неимари*, Просвета–Београд, Завичајни музеј – Прибој, Београд – Прибој 2000, стр. 280.

Градитељска делатност неимара из Осата није остала непозната истраживачима у области историје уметности и етнологије. Она је, међутим, често посматрана на географски уско ограниченим просторима или на појединим истраживачким узорцима, било да су то сакрални или профани објекти. Стога се већ давно указала потреба за целовитом студијом којом би проблеми осаћанских неимара, њиховог природног и друштвеног амбијента и градитељске делатности у току више векова били свестрано и мултидисциплинарно сагледани. Дело Драгише Милосављевића *Осаћански неимари*, као резултат вишегодишњих истраживања, настало је управо с том намером.

Књига је подељена на четири веће целине. У првој од њих, под насловом *Осаћани и особености народног грађевинарства код Срба*, аутор се бави друштвеним околностима у којима се осаћанско градитељство развијало, да би крајем 18. и у првој половини 19. века достигло врхунац. Реч је о древној култури употребе дрвета као грађевинског материјала, зачетој још у словенској постојбини, која се одржала током целог средњовековног раздобља, да би нарочит значај стекла у новим друштвеним околностима, проистеклим учвршћењем османске власти. Дрво је било чест материјал, лако доступан и врло јефтин, при том и веома квалитетан. С друге стране, осећај несигурности због ратова и устаничких покрета од краја 17. до почетка 19. века, условио је да сви објекти, профани, стамбени и сакрални, имају одређено обележје привремености, да се релативно брзо подижу, лако демонтирају и премештају, или замењују другима подигнутим на другом месту. Управо су неимари из Осата одговарали тим захтевима времена, а једноставна дрвена кућа *осаћанка*, са огњиштем у средини и готово у целини дрвеном конструкцијом, постаје модел стамбеног објекта прихваћеног од најширих слојева становништва са обе обале Дрине.

У другом делу књиге, *Традиција и осаћански неимари*, Милосављевић нас упознаје са географским и друштвеним окружењем у коме се формирао и столећима остајао неизмењен начин живота тих